

UVOD

- || Komunizam je rešenje zagonetke istorije, i pri tom zna da je on to rešenje.
- KARL MARKS, *Ekonomski i filozofski spisi iz 1844. godine*
- || Više nego rešenje problema sa kojima se danas suočavamo, sâm komunizam je ime problema: ime teškog zadatka probijanja van okvira tržišta i države, zadatak za čije rešenje ne postoji lagodna gotova formula.
- SLAVOJ ŽIŽEK, *Prvo kao tragedija, zatim kao farsa*

U ime komunizma

»Čega je komunizam ime?« To je bilo glavno pitanje u specijalnom tematu *ContreTemps*, francuskog časopisa komunističke kritike, čiji je suosnivač bio pokojni Danijel Bensaid. Delimično kao odgovor na konferenciju »O ideji komunizma«, održanu u Londonu u martu 2009. godine, koju su organizovali Kostas Duzinas i Slavoj Žižek, delimično kao šaljiva aluzija na bestseller Alena Badijua *Značenje fenomena Sarkozy*, čijem izvornom francuskom naslovu bi odgovarao doslovni prevod »Čega je Sarkozy ime?«,

delimično kao izraz prkosa protiv neubedljivih proslava iz novembra 2009. godine u čast dvadesetogodišnjice pada Berlinskog zida, a delimično i kao priprema za jednu drugu međunarodnu konferenciju, pod naslovom »Mogućnosti komunizma: čega je komunizam danas ime?«, održanu u januaru 2010, svega nekoliko dana nakon što je Bensaïd, posle dugog bolovanja, preminuo, od nekoliko autora aktivnih u različitim oblastima istraživanja zatraženo je da definišu moguće úloge koji su uključeni u trenutno oživljavanje interesa za ideju i praksu komunizma: »Da li su komunistička ideja i ime komunizma istorijski kompromitovani tokom proteklog veka etatiškim i birokratskim aproprijacijama, do te mere da su postali neupotrebljivi? U suprotnom, čega to – ideje jednog drugačijeg sveta, kritičke utopije, emancipatornog pokreta, strateške hipoteze – komunizam danas može da bude ime? U čemu se sastoji njegova još uvek živa aktuelnost?« U čast Bensaïda – sa kojim sam se lično sreo samo jednom, u Lisabonu, ali čija jedinstvena internacionalistička vizija i velikodušnost služe kao stalno podsećanje na ono što jedan intelektualac može i treba da čini – želeo bih da se poglavlja ove knjige čitaju kao nastojanje da se odgovori na njegov zahtev i osnovno pitanje koje taj zahtev podrazumeva.

Moj prvobitni odgovor, kao i odgovori mnogih drugih autora koji su dali svoj prilog specijalnom tematu časopisa *ContreTemps*, te učesnika pariske konferencije, delimično objavljen u specijalnom broju časopisa *Actuel Marx*, sastojao se u prilično stidljivom postavljanju novog skupa pomoćnih pitanja.

Pre svega, šta treba učiniti sa prošlošću i teretom istorije? Možemo li formulisati neki oblik komunizma – kao ideje, kao pokreta, kao hipoteze, ili kao programa, to pitanje, za sada, nema neki veći značaj – a da, pri tom, ne budeмо automatski primorani da se suočimo sa katastrofičnim svedočanstvima pohranjenim u zvaničnim i nezvaničnim arhivama? Ili, pak, izbor jedne od tih mogućnosti, reci-

mo u prilog komunizma kao ideološke hipoteze pre nego kao realnog pokreta, i sâm već neminovno utiče na našu sposobnost da se suočimo sa ovom istorijom na kritički način? Ovdje se, svakako, radi o generacijskom pitanju, i pored toga što pojam generacije, budući prožet ideologijom konzumerizma zasnovanom na modelu paralelnog razvoja pojedinaca i epoha, kako mi se čini, može da navede na pogrešne zaključke. Ali, ono je, isto tako, i pitanje transmisije i sukoba između generacija, koje se nameće iz generacije u generaciju, problem kojeg je Bensaid pred kraj svog života postao izoštreno svestan. »Prema tome, nešto je došlo do svog kraja zajedno sa xx vekom, između pada (ili rušenja) Berlinskog zida i napada koji su se desili 9/11. Nešto, ali šta? Iz ovog pitanja, u napetosti, nastala je nepobitna nelagodnost u transmisiji«, Bensaid je pisao u svom omažu trockističkom intelektualcu, političkom borcu i uredniku, Žaku Asunu, pre nego što se pozabavio ovom nelagodnošću ili nezadovoljstvom postavljajući sledeća pitanja: Šta je objekt transmisije? Na koji način izvršiti transmisiju? I čemu, uopšte, transmisija? Ali, takođe, dodao bih, želeći da istaknem moment samokritike koji je ostao nedovoljno eksplicitan: u kojoj meri treba verovati starim učiteljima kada je reč o onome što će oni odlučiti da prenesu ili ne?²

Ako je danas komunizam nova ideja u Evropi, kako to tvrdi Badiju, zašto su onda *šezdesetosmaši* (trockističke, maoističke, anarhističke, ili neke druge orijentacije) oni koji proglašavaju tu novinu, ponavljajući usput svoje stare prepirke? Zar komunizam ne bi trebalo da se oslobodi tog »nesnosnog bremena« koje, u isto vreme, predstavlja i ono »bio jednom jedan« ili ono »nekad bilo« prošlosti, »nekad bilo« onog »Es war« (bilo Ono), kako je to Niče rekao u svojoj knjizi *Tako je govorio Zaratustra*, na šta je Frojd odgovorio svojom maksimom »Wo es war sol ich werden«, ili »Gde je bilo Ono, neka bude Ja«, u kojoj kao da odjekuje Zaratustrino »So wollte ich es!« kao odlučujući čin volje

koja rešava zagonetku svakog »bilo Ono« (»Čitavo ›bilo Ono‹ jeste fragment, jeste zagonetka, zastrašujući slučaj sve do trenutka u kojem se pojavljuje stvaralačka volja koja tome govori: ›Ali ja sam tako htela‹«)?³ Sa svih strana bombardovani smo pozivima da budemo na visini svoje dužnosti koja se sastoji u tome da iz svog sećanja ne izgubimo nekadašnje katastrofe koje je čovečanstvo proživelo, kako se istorija ne bi ponovila. Međutim, to insistiranje na sećanju najčešće se plaća odlaganjem istinski kritičke istorije nas samih sa tačke gledišta današnjeg trenutka. »Dok istorija postaje neshvatljiva, manija za komemoracijama uzima maha. Tiranski jednosmerna ›dužnost sećanja‹ postepeno je učutkala nužni dijalog između istorije i sećanja. Sećanje, u tom slučaju, više nije kritičko naličje istorije već njen cenzor«, piše Bensaïd. »A kada je istorija na silaznoj putanji, politika – jasnoće radi, treba istaći kako se ovde ne radi o parlamentarnoj i administrativnoj politici već politici kao strateškoj anticipaciji sutrašnjice – propada.«⁴ Suočeni sa tolikim poukama koje su strpljivo usvajane, da bi ih, potom, u trenutku zaboravili, sa tolikim izbledelim uspomena i blaziranim komemoracijama, tolikim bestidnim otpadništvima i sramotnim pokajanjima, tolikim izgubljenim iluzijama, kao i tolikim nesvarenim nostalgijama za dobrim starim vremenima, nije li nam, sa obzirom na sve to, neophodna jaka doza aktivne rasejanosti kako bismo povelj borbu sa kulturom sećanja?

No, zar naše ignorisanje duge istorije komunizma, ili komunizama – onog komunizma koji nije jedan i jedinstven, već mnoštven – ne povlači nužno i kolaps emancipatorne politike? Kako to Veronika Bergen pokazuje:

Štaviše, pokušati da se putem neke besprizivne proklamacije ime i ideja komunizma odvoje od konotacija koje se sa njima povezuju – kolektivna homogenizacija razlika (na konceptualnom nivou), staljinistička diktatura, birokratski režim koji gazi individualne slo-

bode, etatiistička kontrola (na nivou njene inkarnacije) – nisu dovoljni da bi se sproveda obnova tog termina: u ideološkom smislu, u kolektivnom nesvesnom, on ostaje opterećen svojim konceptualnim rekodiranjima i istorijskim promašajima.⁵

Pitanje, ovo poslednje, koje se tiče rizika od zapadanja u drugu, antiistoricističku krajnost koju predstavlja čisto moralizujuća samoreferencijalnost – komunizma kao lepe duše koja odbija da se bavi upisivanjem, ovde i sada, njegove plemenite ideje u konkretni istorijski program. »Reč i stvar ne mogu ostati van vremenskog okvira i istorijskih nedaća kojima su izloženi«, upozorava Bensaid. »Iskušenje povlačenja iz kritičnog istorijskog inventara komunističku ideju može da svede na njene atemporalne ›invarijante«, usled čega se on izjednačava sa neodređenim idejama pravde i emancipacije, prestajući da bude specifični oblik emancipacije u dobu komunističke dominacije. Reč tada gubi na planu svoje političke preciznosti ono što je dobila svojim etičkim i filozofskim produblivanjem.«⁶

Kao što Izabel Garo sugeriše u svom odgovoru na Bensaidovo usmeravajuće pitanje, sasvim je moguće da je skorašnji porast interesovanja za komunizam rezultat, ako ne i nadkompensacija, odsustva njegove istorijske referencijalnosti:

Pre svega, komunizam možemo da posmatramo kao označitelj koji se iznova pojavljuje u onom trenutku kada se čini da je njegov referent iščezao, i to manje kao posledica delovanja njemu suprotstavljenih snaga, a više usled sopstvenog kolapsa. Polazeći odatle, logično je, ali i veoma problematično, to što se taj povratak dešava prevashodno na polju teorije, tačnije filozofije, dok njegova politička opravdanost ostaje sasvim neizvesnom, nasuprot onome što je dugo vremena bilo njegovo jako političko prisustvo i, u manjoj meri, njegova sporedna teorijska verzija.⁷

Sa druge strane, isto tako bismo mogli ukazati na to da je pozitivna anticipacija budućnosti, van trenutnog *status quo*, upravo ono što komunizmu i daje njegovu snagu: »Iznova se javljajući kada je kapitalizam ponovo moguće imenovati, stapajući anti i post-kapitalizam u jedinstveno pozitivno ime koje nije jednostavna negacija svog drugog, komunizam ostaje ime jedne emancipovane budućnosti.«⁸ Time se podrazumeva da današnja ponovna pojava imena komunizma, koja daleko od toga da predstavlja znak filozofskog bega od realnosti, nasuprot njegove aktuelnosti u uobičajenom smislu te reči, može da posluži kao poluga koja otvara sadašnji trenutak ka istoričnosti njegove moguće promene. »Prema tome, ako u prvom pristupu komunizam sebe predstavlja kao protivrečnost koja ima isključivo unutrašnji karakter, i koja moguću aktualizaciju tog termina dovodi u sukob sa permanentnom pretnjom njegovog zastarevanja i neefektivnosti, ta protivrečnost se na jednom bitnijem nivou pokazuje kao sila koja razlama ono realno, i iznova otvara istoriju kao prostor kolektivne političke odluke«, dodaje Garo. To je tačka u kojoj ono što ću ja nazvati aktuelnošću komunizma biva otkriveno na način koji nije ni dogmatično nastavljanje partijske politike kakvom je znamo, ni filozofski spekulativni san: »Ova savremenost, ukoliko mora da traje, ne proističe iz redukcije svoje upotrebe na etiketiranje organizacija, kao ni iz poetizacije onog političkog kao neminovnosti koja je uzvišena koliko i maglovita. Njegova moguća aktualizacija odigrava se sasvim određeno u prostoru između pitanja organizacije i pitanja političkih neminovnosti, kroz preispitivanje i jednog i drugog, služeći se jednim od njih da bi se razmotrilo ono drugo.«⁹

Dalje, postoji skup većitih pitanja u vezi sa odnosom komunizma prema marksizmu. Kao što je i Toni Negri pitao: »Može li se biti komunistom/kinjom bez Marksa?«¹⁰ Postoji li nužna povezanost te dve stvari, u smislu doktrinarnog korpusa, naime, istorije radničkog pokreta i

njegove tzv. poistovećenosti sa marksističkim idejama, državnih pokušaja promovisanja Marksove misli, ili naprosto sholastičkog autoriteta svetih tekstova? U odsustvu brze formule pomoću koje bi prevazišli ograničenja trenutnog stanja stvari, nalazimo se očigledno u velikom iskušenju da se oslonimo na autoritet Marksovih promenljivih shvaćanja u pogledu predmeta komunizma, a posebno na njegovog pomak od čisto filozofskog registra ka materijalnim uslovima komunizma koji su ogoljeni u kritici političke ekonomije i političkoj formi konačno otkrivenoj u Pariskoj komuni: »Od osnivačkog iskustva iz 1848. godine do iskustva Komune, »stvarni pokret« koji teži ukidanju postojećeg stanja stvari dobio je oblik i zamah, razbijajući »sektaske stege« i ismevajući »proročki ton naučne nepogrešivosti«. Drugim rečima, komunizam, koji je najpre bio stanje duha ili »filozofski komunizam«, našao je svoju političku formu.« Svoje vreme svakako bismo mogli protračiti na način koji je isprazniji od ponovnog bavljenja putanjom Marksovog komunizma. Kroz poznati zahvat kompenzovanja, tekstualno tumačenje u tom slučaju počinje da služi kao akademska zamena za političku strategiju koja izostaje, što je svakako bolje nego nemati ništa čime bi se popunila praznina. Ali, šta se onda može učiniti sa nemarksističkim, predmarksističkim, ili čak antimarksističkim, utopijskim ili liberterskim, primitivnim ili komunitarnim, pretkolonijalnim ili postkolonijalnim, književno-umetničkim ili strukovnim zajednicama i komunizmima?

Čak i ako prihvatimo ucenu sholastičke egzegeze – šta činiti, pre svega, sa pravovernom marksističkom tradicijom kada je reč o pitanjima komunizma i odumiranja države? Stari učitelji podsećaju na to da bi nas ova tradicionalna rasprava, danas, neminovno odvela u pogrešnom smeru, kao primer čega bismo mogli navesti evrokomunizam i njegov neuspeh, da ne pominjem i zloglasne zajedničke programe i istorijske kompromise, kao u slučaju socijalizma, koji su za Zapadnu Evropu učinili ono što je propast

staljinističke ili maoističke države učinila za Istok – naime, oni su pokazali kako je komunizam jedna ideja koju je neophodno u potpunosti odvojiti od pitanja preuzimanja vlasti. Prizivanje istorije, u ovom slučaju, služi kao čudnovati odbrambeni mehanizam koji nas sprečava da u obzir uzmemo ne samo složenost prošlosti već i aktuelnost drugih eksperimenata, od kojih su neki još uvek u toku, kao u slučaju Čijapasa ili Bolivije. »Puka preistorija«, neki će prošaputati, dok će drugi razviti barjak »primitivnog komunizma« pred našim očima, predviđajući da Latinska Amerika tek treba da prođe kroz iste greške koje je Evropa imala sumnjivu povlasticu da napravi jedan vek ili nešto više pre Trećeg sveta.

Ipak, kao što to Etjen Balibar pokazuje u svom izlaganju na konferenciji »Mogućnosti komunizma«, aporija koju sadrži formula odumiranja države – odnosno ideja da je država u stanju da funkcioniše kao ne-država – može biti jedan od najproduktivnijih problema u čitavom marksističkom političkom nasleđu. »Pre nego da o komunizmu razmišljate kao o »prevazilaženju socijalizma«, razmotrite modalitete bifurkacije u središtu revolucionarnih diskursa koji kao svoju zajedničku tačku imaju pozivanje na »narod« nasuprot državi, te stoga i kao *alternativu populizmu*«, predlaže Balibar, pre nego što napravi aluziju na Bolivara, i posebno na teorijski rad Alvara Garsije Linere, kao primer onoga o čemu govori:

Predlažem da donekle izokrenemo aporiju komunističke politike kao dijalektike »države—ne-države«, tako što ćemo nju shvatiti ne toliko kao dopunu radikalizma u socijalizmu već pre kao paradoksalnu dopunu demokratije (i demokratskih praksi) koje su u stanju da promene reprezentaciju svoje istorijske »suverenosti« koju narod stvara za svoje potrebe: jedna drugačija unutrašnjost (ili pre, jedna unutrašnja promena) populizma, ili kritička alter-

nativa postajanju-narodom u antikapitalizmu kao i, u određenim istorijsko-geografskim uslovima, u antiimperijalizmu.¹²

Ono što se ovim predlogom sugeriše jeste, pre svega, da se pitanje odnosa između komunizma i države ne može rešavati bez prihvatanja istinske internacionalističke perspektive u kojoj će se čak i široka tipologija predmarksističkih i nemarksističkih komunizama – sâm Balibar pominje primere *hrišćanskog* komunizma, od anabaptista do Negrija, kao i *egalitaristički* ili *buržoaski* komunizam, od levelera do Babefa, i kasnije Ransijera – pokazati kao izrazito evrocentrična.

Konačno, šta treba učiniti sa komunizmom u odnosu na višestruke oblike političke organizacije, koji su rezultat nastojanja da se njegova ideja ovaploti, od partije do društvenih pokreta (starih i novih), sve do tzv. revolucije svakodnevnog života inspirisane komunizmom saveta? »Tako, protivno svim očekivanjima, i uprkos konačnim implikacijama tog termina, komunizam ima i tu zaslugu da je iznova pokrenuo pitanje posredovanjâ i prelazâ, oblikâ organizovanja i borbe, strateških i programskih razrada.«¹³ I obrnuto, šta ostaje ako se komunizam, kao egalitarna disciplina principa anti-posedništva, anti-hijerarhije, i anti-autoriteta, odvoji od države, od partije, možda čak i od svih udruženja, liga, unija, saveta i društvenih pokreta? Kao što to Badiju piše u tekstu »Komunistička hipoteza«: »Marksizam, radnički pokret, masovna demokratija, lenjinizam, partija proletarijata, socijalistička država – sve te inovacije xx veka – više nam zapravo nisu korisne. Na teorijskom nivou one svakako zaslužuju da budu proučavane i razmatrane, ali na nivou praktične politike one su postale neizvodljive«, usled čega danas, u svakom slučaju, »rešenje neće biti ni bezoblični, ili mnogooblični, narodni pokret inspirisan inteligencijom mnoštva – kako to Negri i alterglobalisti veruju – niti obnovljena i demokratizova-

na masovna komunistička partija, kako se neki trockisti i maoisti nadaju. Pokret (devetnaestovekovni) i partija (dvadesetovekovna) bili su specifični modaliteti komunističke hipoteze; više nije moguće vratiti se njima.«¹⁴ Da li je ono što ostaje, prema tome, jednostavno neka vrsta generičkog komunizma koji je svuda i nigde – poput Boga, te »nemoguće mogućnosti«, kako je to rekao Karl Bart još 1919. godine u svom komentaru *Poslanice Rimljanima* sv. Pavla – i koji nikad nije daleko od ideje komunističke politike ne samo kao »umetnosti pobune« (kako je to Lenjin rekao) već i kao »umetnosti nemogućeg« (kako to danas govore Badiju i Žižek)? Da li bi nešto poput toga moglo biti ono što je Marks već imao na umu kada se sarkastično osvrtao na javnu percepciju Pariske komune: »Ali ovo je komunizam, »nemogućić komunizam«, nešto što je putem radničke kooperativne proizvodnje ipak pretvoreno u stvarnost preko noći, takoreći čudom čineći ono nemoguće mogućim: »Šta bi to drugo, gospodo, moglo biti ako ne komunizam, »mogućić komunizam?«¹⁵ Da li to znači da mi treba da prihvatimo nemoguću mogućnost generičkog komunizma kao novu religiju, ili kao obnovu političke teologije – ne isključujući čak ni čitavu teatralnu povorku pobožnosti, čudesa, apostola i svetaca? Drugim rečima: *Deus sive Revolutio* (Bog ili Revolucija)?¹⁶ Ili je, pak, nakon jedne sveobuhvatne sekularizacije, ono što ostaje od komunizma, odvojenog od svih do sada postojećih oblika političke organizacije, ništa više do čista etika hrabrosti i posvećenosti – etika neodustajanja od svoje želje za komunizmom kao Idejom, ili svoje privrženosti komunizmu kao Ideji? To je Bensaïdova glavna kritička primedba u vezi sa Badijuovom formulacijom komunističke hipoteze, koja bi u izvesnom smislu ostala čisto hipotetičkim komunizmom, takvim koji ne bi mogao da posreduje između onog idealnog i onog realnog, između politike i istorije, ili između večnim pitanjima zaokupljene filozofije i protivrečnih realnosti sadašnjice. »Filozofska pretpostavka bekstva iz